

HORVÁTH CIPRIÁN

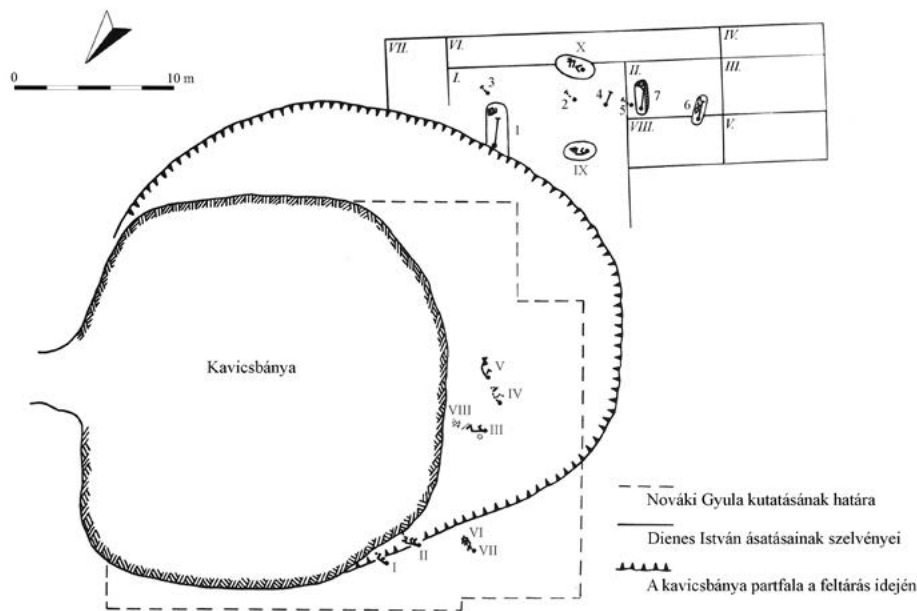
SZAKONY-KAVICSBÁNYA HONFOGLALÁS KORI TEMETŐJE – ADATOK A KISCSALÁDI TEMETŐK KÉRDÉSKÖRÉHEZ

KIVONAT: 1961 tavaszán került elő egy hétsíros honfoglalás kori temető a Szakony melletti kavicsbányában. A teljesen feltárt lelőhelyen egy férfi, két nő és négy gyermek sírját sikerült dokumentálni. A temető jellege és az elvégzett paleoszerológiai kutatások nyomán a lelőhelyet egy kiscsalád temetőjeként határozta meg a kutatás. Az így meghatározott kiscsaládi temetőtípusba aztán a forrásbázis bővülésével több lelőhelyet is besorolt a kutatás, ugyanakkor természet tudományos vizsgálat a meghatározást mindeddig nem támasztotta alá. A tanulmány a temető bemutatásán keresztül járja körül a kiscsaládi temetők kérdéskörét.

KULCSSZAVAK: Kárpát-medence, honfoglalás kor, kiscsalád, temetők

1961. február 21-én reggel Koltay Gyula, a Győr-Moson-Sopron megyében található szakonyi általános iskola igazgatója értesítette a soproni Liszt Ferenc Múzeumot, hogy a településtől északkeletre, az Első Ötéves Terv Termelőszövetkezet kavicsbányájában Mészáros József és munkatársai anyagkitermelés közben egy sírra bukkantak. A múzeumból Nováki Gyula még aznap délelőtt Szakonyba utazott, ahol feltárta az előkerült sír még földben lévő részét, majd értesítette a Magyar Történeti Múzeum Adattárát, amely Dienes Istvánt rendel-

te ki a feltárás elvégzésére. Dienes vezetésével március 14. és 24. között a honfoglalás kori temető további hat sírját sikerült megmenteni, így az hét temetkezéssel teljesen feltárássra került (Dienes 1962; Horváth 2021; 2022). (1. kép)

1. kép. Szakony-Kavicsbánya, a feltárt terület

A rendkívül érdekes temetőben a feltárás során tett megfigyelések több, mára már tudománytörténeti jelentőségű eredményt hoztak, azonban a temető teljes körű feldolgozása nem kevésbé fontos további eredményeket ígér. Ezek egyike az úgynevezett kiscsaládi temetők vizsgálati lehetősége, melyek létezése teljesen logikus feltevésen alapult, bizonyítása ugyanakkor máig várat magára. Az előadás írott változatában röviden erről szeretnék néhány szót ejteni.

Az eltemetettek antropológiai vizsgálatát Éry Kinga végezte el, ennek során az elsőként előkerült 52-61 éves férfi (1.) mellett egy 51-57 (6.) és egy 28-32 (7.) éves nő, valamint négy, 1,5-2 (2.), 7-8 (3.), 4,5-5,5 (4.) és 4-5 (5.) éves gyermeket azonosított (Éry 1979). Az 1. sírban nyugvó férfi erőteljes, robosztus felépítésű,

életében 168 cm magas személy volt. Koponyáján $3,6 \times 1,5$ cm nagyságú sérülés volt látható, melyet valamilyen szúró- vagy vágófegyver okozhatott, s a vágás következtében a koponya megnyílt, a homlokcsont egy része le is vált. A sérülést azonban a sebészi beavatkozásnak köszönhetően meginduló csontsarjadás alapján a férfi túlélte (Éry 1979, 179.). (2. kép)

2. kép. Trepanált koponya az 1. sírból

A vélhetően – legalábbis az első sír előkerülését követően még a földben lévő temetkezések megmentésével – teljesen feltárt temetőben nyugvó hét személy közül négy is gyermek volt, ez a korabeli magas gyermekhalandóságot figyelembe véve azonban nem meglepő arány. A temetőnkenti női többlet sem ismeretlen a korszakban, esetenként majd kétszeres is lehet, ez talán a többnejűség halvány nyomaként értékelhető (Bóna 1997, 1458.). Dienes István már a feltárást követően készített jelentésében papírra vetette, hogy „A

férfi gazdagságából ítélve nem lehetetlen, hogy két feleséget tartott, de egyik sírban legidősebb leány is fekkent”.¹ Az antropológiai vizsgálatok már jelentősen bővítették az eltemetettekről rendelkezésre álló adataink sorát, az egykori közösség értékelésének szempontjából azonban a legnagyobb hatással alighanem Lengyel Imrének, a magyarországi paleoserológiai kutatások megalapítójának (Lengyel 1973; Farkas 1992, 158.) – sajnos módszerében ma már nem rekonstruálható (Éry 1993; Kovács 2011, 561.) – vizsgálati eredményei épültek be a kutatásba (Kovács 2013, 512–513.). Lengyel elemzései során arra a következtetésre jutott, hogy az 1–5. és a 7. sír egy rövidebb, körülbelül 10 éves időszakon belül került megásásra, míg a 6. számú ennél legalább egy évtizeddel később, s a gyermekek a felnőttek leszármazottjai voltak: a 2. és 4. sírba temetett leányok az 1. és 7. sírban nyugvók utódainak tekinthetők, míg a 3. és 5. számú fiú és leány pedig a férfi és a 6. sírba temetett nő gyermekei lehettek (Lengyel 1975, 81.; Éry 1979, 177., 181.). Az eredmények alapján a temető kiscsaládi (Dienes 1972, 14.) meghatározása beépült a kutatásba mint a legkisebb önálló temetőtípusként meghatározott változat (Kovács 2013, 512.). A hasonló temetőkből nyugvókat pedig általában tehetősebb, a társadalom magasabb fokán álló személyekkel azonosították, sőt, kifejezetten a tehetősek jellemzőjeként tekintették a minél kisebb közösségekben történő életvitelt (Dienes 1972, 13–14.; Mesterházy 1995, 1044–1045.; 1996, 776.; 1998, 31.; Révész 1996a, 41.; 1999, 230.). A kiscsaládként meghatározott temetők azonban csekély sírszámukon felül más közös vonással nem rendelkeztek, ezért a temetőtípus létezésének kérdésében a DNS-vizsgálat mondhatja ki a döntő szót (Kovács 2013, 513.). Szerencsés módon az utóbbi időben egyre inkább teret nyertek az archeogenetikai kutatások, melyek azonban meglepő módon éppen ellenkező irányú következtetésekhez vezettek: egyes temetőket hátrahagyó közösségek esetében a családi modellek szerinti értelmezést kérdőjelezték meg (Bogácsi-Szabó et al. 2008, 1210–1211.).² A kiscsalád

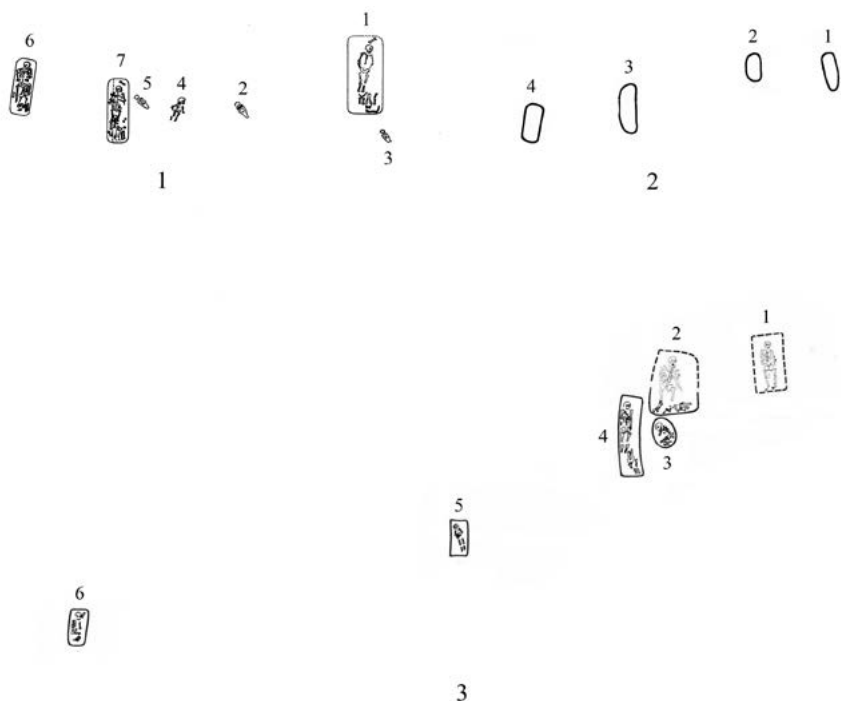
1 MNM R.A. ltsz. n.

2 Az eltemetettek nemi és életkori adatait, a sírok jellegét figyelembe véve egyes közösségek mesterségesen szervezett jellegére a kutatás már ezt megelőzően is rámutatott: Révész 1996; Bóna 1997.

meghatározása azon a logikus feltételezésen alapul, hogy a szülők és a még velük együtt élő fiatal gyermekek ugyanott, egy közösségben éltek (Dienes 1972, 12.). Ezért valamilyen formában egyes esetekben bizonyára az ő sírjaik bukkanhatnak elő, ha nem is önálló temetőként, de feltehetően a temető egy részén belül. Maga a kiscsaládi megtelepedés akkor alakulhatott ki, ha egy újonnan – bizonyára párválasztás révén – megszülető család valamilyen fokon kiszakadva addigi környezetéből új helyre költözött, s ott idővel gyermekei születtek, majd természetes módon temetőt is nyitott (Dienes 1972, 12–14.). Az egykori kiscsalád létezésének lehetősége természetesen akkor is fennáll, ha sírjaik nem ebben a klasszikus összetételben bukkannak fel, hiszen semmi nem szól ellene, hogy a családi közösségben élők lakhelyüket és temetőjüket idővel felhagyták, mielőtt a sírok reprezentálták volna közösségüknek ezt a – mai szemmel – klasszikusnak tekinthető képét. A családok nem voltak továbbá merev, statikus egységek, változásuk tagjaik életkorával, családi állapotával, életformájukkal, váratlan eseményekkel stb. egyaránt módosulhatott, az egykori élet pedig bizonyára számos további lehetőség megjelenésének teremtette meg az alapját, ilyen vagy olyan módon. Számításba kell venni azt is, hogy mivel a régészeti források az egykori valóságnak csupán töredékét tárják elénk (Mesterházy 1996, 777.), ezért a kutatás számára különösen sok szerencsés – az egykori közösségre nézve viszont épp ellenkezőleg, szerencsétlen – véletlen együttállására lenne szükség ahhoz, hogy egy ilyen klasszikus értelemben vett kiscsalád temetője azonosítható legyen. Hiszen hacsak valamilyen váratlan esemény hatására nagyobb arányú halálozás nem következett be az adott közösségen belül, melynek eredményeként feltételezhetnénk, hogy a közeli rokonokat akár közös sírba, de legalább egymás mellé temették volna, úgy az ilyen temetkezési forma nem feltétlenül válik azonosíthatóvá. A bizonytalanság ellenére természetesen a családi közösségekben történő életvitelt ennek ellenére sincs okunk kétségbe vonni, hiszen a honfoglalás kori társadalom alapegysége a család volt (Dienes 1964, 137.; 1970, 120.; Mesterházy 1972, 23.; Bóna 1997, 1455.). Ezek a kiscsaládok a szülők mellett magukban foglalták még a fiatal gyermekeket, így két generáció élhetett együtt, ugyanakkor magában hordozhatta természetesen idővel a három generációra bővülés lehetőségét is (Mesterházy 1996, 777–778.).

A kiscsaládinak meghatározott temetők közé a kutatás különböző lelőhelyeket sorolt, természetesen korántsem mindig teljes egyetértésben (Kovács 2013, 512–513.). Értékelésüket jelentősen megnehezíti, hogy Szakony-Kavicsbánya, Gádoros-Bocskai u., Madaras-Árvai-dűlő, Szatymaz-Jánosszállás és Tiszaeszlár-Bashalom II. temetője mellett nem teljesen és hitelesen feltárt az ugyancsak itt említett Bana-Ördögásta hegy, Karancslapujtó-Nyárvas-dűlő, valamint Perbete és Piliny-Leshegy. Ezekben a temetőkben a női, férfi és a gyermeksírok száma változó képet mutatott, bennük női és férfi többlet egyaránt megfigyelhető volt (Kovács 2013, 512–513.), ez pedig a mai értelemben vett természetes családi közösséget – nem számítva olyan extrém eseteket, hogy valamelyik házastárs esetleg többszörös, gyors egymásutániságban bekövetkező özvegységre jutásának következménye vagy valamely férfi többnejűségének lenyomata volt – már eleve megkérdőjelezheti. Másutt pedig a teljesen feltárt, kis sírszámú temetőben nyugvók életkori összetétele veti el a kiscsalád lehetőségét, mint ez Újszentes-Elkerülőn (Gáll 2013, 502–504.) is megfigyelhető volt, hiszen hiába a felnőtt nő és férfi, valamint egy juvenis korú leány (?) sírja a teljesen feltárt temetőben, egy 22 éves kora körül elhunyt nőnek bizonyára nem lehetett vér szerinti gyermeke a 13-16 éves korában elhunyt leány. Ha ezeknek a temetőknek a szerkezetét nézzük, olykor azok is markáns eltéréseket mutatnak, hiszen míg a sírok elhelyezkedését tekintve zártabb a gádorosi (Bálint 1991, 37–51.) – és ez talán egymáshoz közeli személyek esetében logikusan feltételezhető is lenne –, addig a madaras-árvai-dűlői (Kőhegyi 1980.) egymástól távolabbi sírokat is tartalmaz, a szatymazi-jánosszállási (Bálint 1991, 19–37.) esetében pedig talán több sírsort vagy annak kezdeményét is azonosíthatnák (3. kép). Bizonyára oka volt, hogy miért nem egymás közelébe ásták a sírokat, ezért számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy az üresen maradt részek legalább nagy vonalakban előre kijelölt sírhelyek lehetnek, vagy közösségen belüli csoportok számára elkülönített területeket is tükrözhetnek, ezért pedig a közösség nagyobb létszámmal is bírhatott, de mobilitásuk miatt talán már nem került sor ezen sírok megásására.

A szakonyi temető esetében a három felnőtt mellett egy gyermek kapcsán nyílt még lehetőség archeogenetikai vizsgálatra, amely azonban nem erősítette

3. kép. 1: Szakony-Kavicsbánya, 2: Gádoros-Bocskai u., 3: Madaras-Árvai-dűlő

meg az eltemetettek között feltételezett rokonsági kapcsolatokat.³ Természetesen nem zárható ki, hogy a nem vizsgálható gyermekek között egy vagy több valamelyik felnőtt közvetlen rokona lett volna, de jelenleg mindez nem is bizonyítható, ezért a temetőt nem sorolhatjuk bizonyosan a vérségi alapon szerveződő kiscsaládok által hátrahagyott lelőhelyek közé. Ha a temető általam meghatározott 9. század végi, 10. század eleji kronológiai besorolása helyes (Horváth 2021; 2022), akkor arra is gondolhatunk, hogy már a beköltözéskor megfigyelhető lehetett, hogy a megtelepedés nem kizárólagosan vérségi családokban, hanem azokat felölelő, de azoknál nagyobb egységekben történt, melyek már a honfoglalást követően is relatíve rövid ideig használták temetőiket, így bizonyára szállásaikat is.

³ A vizsgálatot a Magyarságkutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpontja végezte el, az előzetes tájékoztatást Neparáczki Endrének és Varga Gergely Istvánnak köszönöm.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bálint 1991.** Bálint Csanád: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Bogácsi-Szabó et al. 2008.** Bogácsi-Szabó Erika–Blazsó Péter–Csányi Bernadett–Csósz Aranka–Kiss Dóra–Köhler Kitti–Langó Péter–Raskó István–Tömöry Gyöngyvér: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén. *Magyar Tudomány*, 2008. (2008) 10. sz. 1204–1216.
- Bóna 1997.** Bóna István: A honfoglaló magyarok régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai. *Magyar Tudomány*, 1997. (1997) 12. sz. 1451–1461.
- Dienes 1962.** Dienes István: Szakony. *Archaeologiai Értesítő*, 89. (1962), 266.
- Dienes 1964.** Dienes István: Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Recensio. *Archaeologiai Értesítő*, 91. (1964) 134–139.
- Dienes 1970.** Dienes István: *A honfoglalás kora*. MRT–Minerva Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1970.
- Dienes 1972.** Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Hereditas, Budapest, 1972.
- Éry 1979.** Éry Kinga: Honfoglaló magyar csontvázletek Szakonyból. *Arrabona*, 19–20. (1979) 177–182.
- Éry 1993.** Éry Kinga: Lengyel Imre 1934–1992. *Archaeologiai Értesítő*, 120. (1993), 85.
- Farkas 1992.** Farkas Gyula: Dr. Lengyel Imre András 1934–1992. *Anthropologiai Közlemények*, 34. (1992) 158–159.
- Gáll 2013.** Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei*. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6.) Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék–Magyar Nemzeti Múzeum–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Szeged 2013.
- Horváth 2021.** Horváth Ciprián: Szakony-Kavicsbánya cemetery from the age of the hungarian conquest. *Ephemeris Hungarologica*, (2021) 2. sz. 289–313.
- Horváth 2022.** Horváth Ciprián: Szakony-Kavicsbánya honfoglalás kori temetője. In: Hága Tamara Katalin–Koloszi Barbara–Nagy Emese Gyöngyvér

(szerk.): *Sötét idők hétköznapijai*. (Tempora Obscura 5.) Déri Múzeum Régészeti Tár, Debrecen, 2022, 301–330.

- Kovács 2011.** Kovács László: Bár személyesen megbeszélhettük volna! Megjegyzések Lengyel Imre biokémiai nem- és életkor-meghatározási eredményeihez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica*, 12. (2011) 559–608.
- Kovács 2013.** Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás kori és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. In: Révész László–Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.) Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport–Martin Opitz Kiadó, Szeged, 2013, 511–604.
- Kőhegyi 1980.** Kőhegyi Mihály: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras (Komitat Bács-Kiskun). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32. (1980) 205–239.
- Lengyel 1973.** Lengyel Imre: Paleoserológiai vizsgálatok. *Anthropologiai Közlemények*, 17. (1973) 41–54.
- Lengyel 1975.** Lengyel Imre: *Paleoserology. Bloodtyping with the fluorescent antibody method*. Budapest, 1975.
- Mesterházy 1972.** Mesterházy Károly: Sarkad a Tatárjárásig. In: Komoróczy György (szerk.): *Tanulmányok Sarkad múltjából*. Sarkad Nagyközség Tanácsa VB, Sarkad, 1972, 17–27.
- Mesterházy 1995.** Mesterházy Károly: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. *Századok*, 129. (1995) 1033–1052.
- Mesterházy 1996.** Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk*, 1996. (1996) 8. sz. 768–795.
- Mesterházy 1998.** Mesterházy Károly: Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata. In: Novák László (szerk.): *Az Alföld társadalma*. Arany János Múzeum, Nagykőrös 1998, 19–45.
- Révész 1996.** Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez*. (Magyarország honfoglalás kori

és kora Árpád-kori sírleletei 1.) Herman Ottó Múzeum–Magyar Nemzeti Múzeum, Miskolc, 1996.

Révész 1996a. Révész László: Temetkezési rend. In: Fodor István–Révész László–Wolf Mária–M. Nepper Ibolya (szerk.): *A honfoglaló magyarság*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 37–43.

Révész 1999. Révész László: *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Timp Kiadó, Budapest, 1999.